

ОСНОВНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Скрипнюк О. В.,

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
завідувач відділу теорії та історії приватного права
НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

У статті досліджено ідеї вітчизняних вчених другої половини XIX – першої половини XX століть про громадянське суспільство та соціальну правову державу, взаємодія їх інститутів. Через аналіз праць М. Драгоманова та В. Липинського ретроспективно розкривається генеза вітчизняної правової думки про проблему суспільного розвитку.

Ключові слова: Україна, громадянське суспільство, держава, інститути, ідеї, концепції.

Важливість вивчення проблеми громадянського суспільства для сучасної України пояснюється, зокрема, тим, що перед усіма без винятку посткомуністичними державами об'єктивно постали кардинальні проблеми: яке суспільство в ідеалі має бути збудоване замість тоталітарного суспільства.

Відповідь, як правило, проста. Суспільство повинно бути «громадянським». Часто доводиться спостерігати, коли питання, безпосередньо пов'язані з тематикою громадянського суспільства, розглядаються як такі, що мають «другорядне» державне значення. Залишається лише дивуватися, коли такі принципи, як відкритість, виборність та підзвітність влади, рівність громадян перед законом, свобода слова, фактичний поділ влади, невтручання державних структур у майнові стосунки громадян тощо, починають тлумачитися як релятивні чинники. Така позиція не дає відповіді на питання, яким чином може сформуватися громадянське суспільство. З іншого боку, про яке громадянське суспільство може йтися, коли заперечується сформульована К. Поппером [1] засаднича ознака «відкритості» суспільства?

У свій час, досліджуючи ці проблеми, О. Семків зазначав, що не можна змішувати категорію «суспільство» як людську спільноту з категорією «громадянське суспільство», яке виникло на певному етапі історичного розвитку західної цивілізації [2]. Говорити про громадянське суспільство можна лише з появою громадянина як самостійного суб'єкта, що усвідомлює себе індивідуальним членом суспільства, наділеним певним комплексом прав і свобод, і водночас несе відповідальність перед суспільством. Не випадково українське слово «громадянин» за своєю етимологією пов'язане з появою самоврядних громад. Відтак, у своєму вихідному термінологічному значенні громадянин — це той, хто своєю активністю і зацікавленістю у забезпеченні спільного блага дбає про кращу життєву перспективу для своєї громади.

Тому методологічно виправданим і практично обґрунтованим видається ретроспективне правове звернення до процесів наукового становлення та теоретичного осягнення проблеми взаємодії громадянського суспільства і правової соціальної держави в українській правовій традиції. Чільне місце в дослідженні цього питання серед вітчизняних вчених належить В. Липинському. На його думку, громадянське суспільство — це люди даної території, які не живуть за рахунок виконання державних функцій, не можуть безпосередньо реалізувати свою волю та застосовувати силу фізичного примусу. До громадянства, як пише В. Липинський,

належать однаковою мірою як бідні, так і багаті, організатори та організовані, «пани» і «народ», а відрізняє їх всіх від держави більша слабкість, менше хотіння влади або неможливість це хотіння здійснити [3]. Але громадянство — це резервуар сил, який перебуває в стані вічного руху вперед, вічної нерівноваги у боротьбі за владу. Держава ж, як політична організація людей, має схильність до зруйнування руху, створення твердих, сталих та непорушних форм.

В. Липинський вказував на неоднорідність громадянського суспільства: «громадянство ніколи не буває однорodne» [4]. У ньому існує вертикальний поділ, в основі якого лежить праця і спосіб вироблення продукції. У зв'язку з цим мислитель розрізняв клас промисловий, який охоплює всіх громадян, що продукують товари, клас хліборобський, який обіймає всіх поміщиків, селян та сільських робітників, клас фінансовий і купецький, клас інтелігенції, яка бере на себе важливі духовні функції. Крім вертикального, у громадянському суспільстві існує поділ горизонтальний, тобто поділ на стани. У кожному класі є організатори й організовані, які утворюють стани. Громадянське суспільство, поділене на класи і стани, перебуває у вічній внутрішній боротьбі та нерівновазі. «Борються між собою як поодинокі класи, так ще в більшій мірі стани організаторів та організованих, — писав В. Липинський, — дві сили грають головну роль у цьому рухові, в цій вічній боротьбі: сила продукції та впливаюча з неї матеріальна сила багатства, і сила ідеології з впливаючою з неї силою сугестії і організованого морального авторитету» [5]. Тому без сили фізичного примусу, що є винятково монополією держави, жодна громадська сила не може реалізувати своїх бажань.

На думку В. Липинського, взаємовідносини громадянського суспільства і держави визначає закон, в основі якого лежить взаємне обмеження права сильніших правом слабших і права слабших правом сильніших. Коли держава поневолює громадянське суспільство, тоді нищиться закон, бо право сильніших вже не обмежується правом слабших. У такій державі панує беззаконня. Але так само нищиться закон, коли громадянське суспільство поневолює державу і коли сила сильніших розкладається слабкістю слабших. Закон, підкреслював В. Липинський, існує лише за гармонійного співвідношення громадянського суспільства і держави.

Подібне ставлення до проблем громадянського суспільства та соціальної, правової держави характерне не лише для В. Липинського, а й для всього консервативного напрямку української правової думки, ідеологом якого,

як відзначав І. Лисяк-Рудницький [6], виступив саме В. Липинський. Зародком українського консерватизму стала заснована у червні 1917 року в Лубнах Українська демократично-хліборобська партія (М. Боярський, Л. Климов, В. Шкляр, С. Шемет). Вона, а також заснований у Відні 1920 року В. Липинським, Д. Дорошенком, С. Шеметом та О. Скоропис-Йолтуховським «Український союз хліборобів-державників» надали українському консерватизмові тих визначальних рис, які чітко відмежували його як від політико-правової традиції демократичного республіканства, так і від чисельних авторитарно-тоталітарних течій.

Паралельно з консервативною течією в Україні була широко представлена й ліберально-демократична думка, яка виступала опозицією авторитаризму державної влади в межах закону. Серед представників українського лібералізму, які піднімали питання громадянського суспільства та правової держави, слід, насамперед, згадати таких видатних діячів як М. Костомаров, В. Антонович, С. Подолінський, М. Павлик, І. Петрунkevич, О. Романович-Славотинський, Ф. Тарановський та ін. Особливої уваги заслуговують погляди М. Драгоманова на проблему взаємодії громадянського суспільства та правової держави.

Лібералізм М. Драгоманова, як зазначає Т. Андрусак, полягає у визнанні свободи і гідності людини як найвищих вартостей [7]. У політичному плані це пов'язане, насамперед, із поширенням та зміцненням прав особи, інститутів громадянського суспільства та конституціоналізму, з яким він і пов'язував «існування розвиненого інституту прав людини та їх гарантій». Серед усіх прав людини, про що йдеться в таких його працях як «Віра в громадські справи», «Внутрішнє рабство та війни за визволення», «Імператор Тиберій», провідними він вважав право на життя, свободу, політичну та юридичну рівність громадян, недоторканність особи та її житла, на працю та свободу вибору занять, на освіту, здоров'я та соціальне забезпечення, право вільного володіння майном та участі в управлінні країною. М. Драгоманов вірив, що справжня історія свободи — це історія обмеження урядової влади держави, а не її зростання. Логічним результатом цієї думки був ідеал анархії, звичайно, не як безладдя та боротьби всіх проти всіх, а як умови, за якої зовнішня влада і тиск вже не будуть необхідними, оскільки люди навчаться управляти собою і жити в мирі зі своїми ближніми [8] у формі громадянського суспільства та правової держави. «Дійти до того, щоб спілки людські, великі й малі, склалися з таких вільних людей, котрі по волі посходились для спільної праці й помочі у власні товариства,—це й є та ціль, до котрої добиваються люди і котра зовсім не подібна до теперішніх держав, своїх чи чужих, виборних чи не виборних. Ціль та зветься безначальство: своя воля кожному й вільне громадянство й товариство людей й товариств» [9]. Малоімовірно, щоб М. Драгоманов вірив у те, що цей ідеал можна здійснити у близькому чи навіть далекому майбутньому. Він, скоріше, бачив його як напрям політико-правового поступу незалежно від того, чи цієї мети можна колись досягти [10].

М. Драгоманов порівнював ідеал «держави без примусу» з намаганнями інженера зменшити тертя в машині до нуля, хоча це, зрозуміло, неможливо [11]. Це привело М. Драгоманова до федералізму. Справа в тому, що гли-

боке знайомство з різними формами державного ладу в Європі, на що вказує І. Огородник [12], відчуття на власному досвіді самодержавного деспотизму в Росії цілком логічно спричинили несприйняття М. Драгомановим як централізованої диктатури якобинського типу, так і влади самодержавства. На противагу їм він пропагував республіканський федеративний устрій, заснований на вільному об'єднанні національно-історичних областей із розширеним місцевим самоврядуванням та соціальною цінністю прав людини.

Інколи вважають, що метою Драгоманова була федералізація Росії. Насправді цей федералізм був універсальним принципом. Для політичного мислителя, який за вихідну точку брав незалежність особи і відкидав будь-яку форму авторитаризму, федерація — прихильність рівноправних осіб до груп та громад і співпраця останніх у більших спілках — єдиний шлях подолати атомізацію суспільства та узурпацію влади тим чи іншим прошарком, станом чи верствою. Таке розуміння федералізму М. Драгоманова викликало вкрай негативне ставлення до нього як з боку прихильників незалежності України, так і тогочасних марксистів. Перші, й особливо Д. Донцов, вбачали в його федералізмі замах на ідею повної державної незалежності, інші звинувачували його в сепаратизмі як прояві дрібнобуржуазності. Проте ні перші, ні другі в запалі критики не помітили того, що М. Драгоманов не зводив державно-політичне життя України до усталеної дилеми «з Росією чи без неї». Це питання, на його думку, повинно було вирішуватися самими громадянами України, але лише після створення демократичної, соціальної, правової держави та громадянського суспільства.

Тому, як цілком справедливо зазначає О. Молчанов, державний ідеал — федеративне об'єднання політично автономних країв та областей — свідчив, що Драгоманов не страждав однобічним підходом до проблеми [13]. Адже він не намагався в ім'я перемоги одного боку діалектичної опозиції знищити інші. Конкретне вивчення питання, врахування різних факторів, що визначають доречність того чи іншого способу управління, — ось методологічна позиція М. Драгоманова. Він досить слушно вказував на те, що «є одні речі, що потребують централізації, але є й інші, що вимагають децентралізації».

Іншим моментом, який пов'язаний з федералізмом і на якому зупиняються багато дослідників, є поняття свободи та демократії. Однак слід зауважити, що демократія у М. Драгоманова не тотожна свободі, як і монархія — сваволі. У країнах навіть із високим рівнем культури спричинення абсолютизмом безправ'я може змінитися ще більшою сваволею, що санкціонуватиметься владою натовпу. Тут доречно згадати влучний французький вислів: «колись воля, тепер — деспотизм». Колективний деспотизм і породжуване ним беззаконня здатні затьмарити навіть біди колишньої монархії. Як приклад цієї можливості перетворення чудової ідеї справедливої, правової держави на гидкого й кривавого гумункулуса М. Драгоманов наводить Французьку революцію, яка замінила самодержавство королів самодержавством парламентської більшості й навіть вдосконалила централізовану бюрократію старого режиму.

Отже, за Драгомановим, метою всієї еволюційної історії людства є повна ліквідація або, принаймні, макси-

мальне обмеження авторитарних, ієрархічних і примусових заходів у суспільному житті, втіленням яких є держава, яка повинна бути замінена громадянським суспільством, тобто «добровільною асоціацією вільних та рівних осіб». Тому, за словами І. Крип'якевича, тактика в боротьбі за автономію у Драгоманова визначається «незвичайним почуттям реалізму» [14], і тільки у межах обговорення остаточного проекту розвитку громадських відносин, пов'язаного з реалізацією ідеалу «безначальства», М. Драгоманов «переходив на утопічну теорію, навіяну впливами Прудона» [15].

І якщо для переважної більшості українських мислителів, правознавців та політичних діячів (О. Кістяківський, О. Єфименко, М. Палієнко, М. Грушевський, В. Винниченко) основна проблема, як правило, полягала в тому, яким чином узгодити та обґрунтувати співіснування громадянського суспільства з правовою державою, то у праці І. Сагайди «Великі питання» знаходимо надзвичайно цікаві думки щодо соціальної держави, чи «соціальної активності правової держави», в її взаємозв'язку з громадянським суспільством. Надзвичайно показовим є поняття «солідаристичного гармонійного суспільства: «Майбутнє суспільство не може бути побудоване на антагонізмах окремих соціальних груп чи на антагонізмах людини й суспільства, людини й держави... Майбутнє суспільство — не класове суспільство, але воно не буде й аморфним, бо специфіка праці накладатиме відмінні риси на певні категорії його членів і об'єднуватиме громадян у групи та асоціації... Ось чому суспільство майбутнього буде побудоване на солідарності» [16]. На думку І. Сагайди, вирішенням сучасних політико-правових проблем є ні вдосконалення капіталістичної, ні поліпшення соціалістичної моделі. Обидва ці проекти виявилися неспроможними реалізувати одвічне прагнення людства до справедливості та свободи. Тому єдиною альтернативою є розбудова солідарної соціальної держави, де кожній особі буде гарантовано право політичної участі (політико-правова концепція «станового парламенту» І. Сагайди) та право економічного добробуту (завдяки системі «трудова акція» та «кооперативній формі власності» [17]).

При цьому І. Сагайді вдалося уникнути загрози тлумачення соціальної, правової держави на кшталт державно-патерналістського ладу. Щодо останнього, то показовою є трансформація ідей соціальної, правової держави у соціально-патерналістську державу, яка обґрунтовувалася в політико-правовій ідеології націоналістичного руху. Так, у постанові II (Краківського) Збору українських націоналістів (квітень 1941) проголошувалося, що ОУН веде свою боротьбу під гаслами всебічної опіки держави над громадянами, справедливої заробітної платні, особистих свобод для трудящих та професійного самоврядування [18].

Подібний синтез націоналістичних ідеалів із принципами соціальної справедливості та проголошенням ідеалу громадянського суспільства характеризував українську правову думку і пізніше. Так, І. Кандиба у своїй відкритій заяві до першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста з приводу справи юристів (20.05.1961) писав, що незалежна Україна повинна розвиватися у напрямі соціалістичної держави загальної справедливості. Приблизно того самого, але вже у 1969 році, вимагав А. Коваль [19],

коли наголошував на необхідності прийняття Конституції незалежної та самостійної соціалістичної України, яка б втілювала ідеали верховенства права та соціальної справедливості й добробуту. Проте вже у 1976 році акценти знову були зміщені в бік взаємодоповнення соціальної, правової держави громадянським суспільством. Так, у «Меморандумі» [20] створеної 9 листопада 1976 року Української Гельсінської Групи (УГГ) встановлювалося, що головним суб'єктом конституційного права є не партія чи держава (навіть соціальна та правова), а громадянин та громадянське суспільство.

Отже, звертаючись до історичних процесів у Європі в XX столітті, а також трансформації наукового тлумачення сутності та механізмів взаємодії громадянського суспільства та соціальної, правової держави, ми можемо стверджувати, що, взявши на озброєння принцип поділу влади та перерозподілу матеріальних благ серед членів суспільства, теорія соціальної, правової держави почала утверджуватися на практиці. Так, Загальна декларація прав людини, прийнята 10 грудня 1948 року резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН [21], проголосила, що кожна людина повинна бути наділена всіма правами і свободами, як громадськими, політичними, так і соціальними та економічними. Їх здійснення обмежується тільки законом з метою забезпечення прав і свобод інших громадян.

Проте виникало запитання: а що саме у ході цивілізаційного процесу зробило людину громадянином соціальної, правової держави? Які джерела громадянського суспільства здатні врівноважувати силу державної влади, що має у своєму розпорядженні не тільки управлінський апарат (при цьому, розглядаючи проблеми державного управління, варто згадати про те, що апарат державного управління завжди може набувати такої форми, яка окреслюється поняттям «бюрократизму»), а й такі сили як армія, поліція тощо. Тобто на чому ґрунтується автономія громадянського суспільства та автономія громадянина?

На думку О. Семківа [22], відповіді на ці запитання потрібно шукати у сфері відносин власності. Цю саму позицію обстоює і В. Лісовий. Тобто членом громадянського суспільства може бути тільки людина, за якою закріплені певні невідчужувані права. Серед них одне з найважливіших — на приватну власність як умову свободи та самоствердження [23]. Як інститут, що фіксується в чисельних структурах — системах соціальних груп, позицій, статусів, ролей і владних утворень, власність є загальною підвалиною громадянських відносин. Тому важливе значення має створення умов для реальної економічної свободи через розвиток різних форм власності, в тому числі права людини на приватну власність, а тому існування приватної власності на засоби виробництва не є перешкодою процесові соціалізації суспільства, а навпаки, сприяє йому. Приватна форма організації виробництва може поєднуватися з соціально ефективним перерозподілом створених благ, за рахунок чого досягаються висока якість соціальних гарантій і рівень життя всіх членів суспільства.

Отже, приватна власність є важливим параметром економічної свободи, без якої неможливе громадянське суспільство. Якщо людина володіє власністю, що надійно захищена законом, то вона гідно і впевнено може протистояти владі будь-якого рівня. При цьому грома-

дянське суспільство виступає як таке, де головною діючою особою є людина-власник. Тобто це демократичне суспільство тих, хто володіє засобами виробництва, грошовим капіталом, акціями, інформацією, інтелектом, що генерує ідеї, та робочою силою. Учасники такого відокремленого від держави суспільства є самостійними, незалежними один від одного або залежними лише в межах досягнутої угоди.

За радянських часів було створено концепцію, згідно з якою за соціалізму відпадає потреба в громадянському суспільстві та соціальній, правовій державі. А В. Ленін взагалі не використовував такі поняття як «правова держава» та «громадянське суспільство», вважаючи їх «буржуазним пережитком». Цікавою і повчальною історико-правовою ілюстрацією до цього є доля самої України. Так, з поразкою УНР та встановленням на її території влади Рад поступовий розвиток України до правової держави та громадянського суспільства було загальмовано. Перемога у політичній боротьбі більшовиків обернулася прийняттям антидемократичної конституції, що закріпила положення про диктатуру пролетаріату, державною формою якої визначалася республіка Рад. Фактично Конституція була більш політичним, аніж правовим документом, а проголошена УСРР (Українська Соціалістична Радянська Республіка) — класовою організацією, яка за своєю природою протистояла суспільству. Їх зіткнення у 1920–1921 роках стало очевидним фактом, однак усе закінчилося короткочасним відступом влади, що супроводжувався певною емансипацією суспільства, яка тривала приблизно до кінця 20-х років. Це дало підстави українському правознавцеві О. Малицькому зробити висновок про можливість побудови демократичної, правової держави та громадянського суспільства в умовах існування радянської республіки. В 1924 році він стверджував, що «радянська республіка є держава правова, яка здійснює свою діяльність в умовах правового режиму» [24]. Однак, як довела майбутня історична практика, такий висновок був передчасний, оскільки розвиток радянського суспільства та держави підтвердили тезу про те, що за умов радянської влади принципово (а не внаслідок «поганої» історичної реалізації «гарних» ідеалів) не було місця ні громадянському суспільству, ні правовій державі.

Для створення справжнього громадянського суспільства необхідно здійснити комплекс заходів щодо утвердження економічної свободи кожної людини, в той час як у політичній сфері формуванню громадянського суспільства сприяє поділ влади на виконавчу, законодавчу та судову. Водночас для того, щоб громадянське суспільство підтримало функціонування демократичної, соціальної, правової держави, потрібно, щоб сформувалася відповідна громадська думка, пройнята повагою до права. Як зауважує С. Лінецький, аби соціальна, правова держава стала реальністю, треба, щоб її ідеал став метою всього громадянського суспільства [25].

Нині класична модель громадянського суспільства розвивається на якісно новій політико-правовій основі, тобто на засадничих принципах ліберальної концепції, ідеях соціал-демократії. Одночасно у ХХ столітті спостерігалася економічна еволюція класичної моделі громадянського суспільства. У контексті проблеми розвитку соціальної держави слід зазначити, що характер економіки

багатьох розвинених країн визначає не лише приватна власність, а й різні форми колективної власності. Світова економічна криза 1929–1933 років яскраво продемонструвала необґрунтованість ідеї лібералізму про неприпустимість будь-якого державного втручання в економічне життя суспільства [26]. На зміну «лесєферизму» прийшли нові ідеї, розроблені відомим англійським економістом Дж. Кейнсом, який висунув тезу про необхідність і доцільність державного регулювання економіки та певного обмеження сфери приватного підприємництва у тих випадках, коли це відповідає інтересам всього суспільства.

Визначаючи основні критерії сучасного громадянського суспільства, варто звернути увагу на такі його риси: а) висока політична культура членів суспільства у поєднанні з високим розвитком політичних, економічних, правових та культурних відносин; б) включеність до сфери громадянського суспільства всього життя громадян, а також тієї частини суспільного життя, що не регулюється політичними нормами; в) повнота прав і свобод самостійного громадянина, які захищаються системою загальнодержавного та міжнародного права; г) широкий розвиток інститутів самоврядування; д) розвиток економіки на засадах приватної та колективної власності, що уможливує багатоукладність економіки і регулювання з боку держави відносинами власності лише економічними, а не адміністративно-командними методами, і лише з метою поліпшення соціального стану всіх громадян.

Отже, громадянське суспільство в особі самодіяльних асоціацій людей, покликаних виражати та захищати групові та індивідуальні інтереси і права, завжди вступає в особливі стосунки з державою. Для розуміння характеру цих відносин необхідно мати на увазі: якщо держава знає різні форми правління різних класів – демократичні, диктаторські, монархічні, то для громадянського суспільства на рівні політики характерна лише демократична форма існування. Чим розвиненіше громадянське суспільство, тим ширша основа виникає для демократичних форм держави. І навпаки, чим менш розвинене громадянське суспільство, тим імовірніші авторитарні й тоталітарні режими. На думку Е. Арато та Д. Когена, авторитарна і тоталітарна влада взагалі виключають можливості існування громадянського суспільства [27].

Визнання такого співвідношення між громадянським суспільством та формою політичного режиму дало змогу Ю. Феофанову зробити висновок, що «авторитарному режиму, тиранічній владі протистоять рівною мірою як незалежність права, так і громадянське суспільство» [28].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Поннер К. Р.* Открытое общество и его враги. – М., 1992. – Т.1. – С. 218.
2. *Політологія /* За ред. Семківа О. І. – С. 277.
3. *Липинський В.* Повне зібрання творів. – К., Філадельфія, 1995. – Т.6. – Кн.1. – С. 377.
4. *Там само.* – С. 378.
5. *Там само.* – С. 379.
6. *Лисяк–Рудницький І.* Історичні есе. – К., 1994. – Т.2. – С.128.
7. *Андрусак Т. Г.* Шлях до свободи (М. Драгоманов про права людини). – Львів, 1998. – С. 27.
8. *Довгич В. А.* Українська ідея в політичній теорії М. Драгоманова. – К., 1991. – С. 103.

9. Драгоманов М. П. Переднє слово // Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1991. – С. 374.
10. Молчанов М. Державницька думка М. Драгоманова. – К., 1994. – С. 12.
11. Драгоманов М. П. Цит. праця. – С. 374.
12. Огородник І. В., Огородник В. В. Історія філософської думки в Україні. – К., 1999. – С. 398.
13. Захарченко М. В., Бурлачук В. Ф., Молчанов М. О. Соціологічна думка на Україні. – К., 1996. – С. 249.
14. Крип'якевич І. П. Історія України. – Львів, 1990. – С. 274.
15. Там само. – С. 274.
16. Лисяк-Рудницький І. Цит. праця. – С. 346.
17. Там само. – С. 354 – 355.
18. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. – Мюнхен, 1983. – Т. 3. – С. 14.
19. Там само. – С. 251.
20. Там само. – С. 293.
21. Международные акты о правах человека. – С. 39.
22. Політологія / За ред. Семківа О. І. – Львів, 1993. – С. 283.
23. Лісовий В. Феномен громадянства. – К., б/р. – С. 11.
24. Малицкий А. Л. Советская Конституция. – Х., 1924. – С.27– 28.
25. Лінецький С. Демократичний ідеал як чинник формування системи духовних цінностей громадянського суспільства // Нова політика. – 1997. – № 3. – С. 16.
26. Политология / Под ред. Василика М. А. – СПб., 1999. – С. 192.
27. Арато Е., Коген Д. Відродження, занепад та реконструкція концепції громадянського суспільства // Політична думка. – 1996. – № 1. – С. 25.
28. *Право и власть*. – С. 330.

The article explored the idea of national scientists of the second half of the XIX - first half of the XX century of civil society and social legal state, the interaction of their institutions. Through the analysis of M.Dragomanov and V.Lipinsky retrospectively disclosed genesis of the national legal doctrine on the issue of social development.

В статтє исследуются идеи отечественных ученых второй половины XIX – первой половины XX веков о гражданском обществе и социальном правовом государстве, взаимодействия их институтов. Посредством анализа работ М. Драгоманова и В. Липинского ретроспективно раскрывается генезис отечественной правовой мысли о важной проблеме общественного развития.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ УКРАЇНСЬКОГО ДИСИДЕНТСЬКОГО І ПРАВОЗАХИСНОГО РУХІВ 60–80-х РОКІВ ХХ СТ.

Шевченко О. М.,

*кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник
відділу теорії та історії приватного права
НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України*

В статті проаналізовано комплекс світоглядних уявлень українських дисидентів та правозахисників у 60 – 80-ті роки ХХ ст., які, відстоюючи права людини, вважали вартісність людської особистості провідною рисою, що властива як для розвитку демократичного суспільства в цілому, так і для українських громадських традицій зокрема.

Ключові слова: права і свободи людини, дисидентський рух, правозахисний рух.

Реальним критерієм демократичного прогресу суспільного розвитку, становлення правової держави та громадянського суспільства є створення умов для забезпечення законних прав людини, всебічної реалізації особи, її інтересів, устремлінь у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Саме тому ідеї демократизації суспільного життя, відстоювання економічних, політичних, громадянських та соціальних свобод людини, правового забезпечення автономії життєдіяльності особи у приватній сфері стали важливими світоглядними засадами для діячів українського дисидентського і правозахисного руху 60–80-х років ХХ ст. та посіли чільне місце в його програмних документах.

За радянських часів різні причини спонукали людей ставати дисидентами. Більшість з них не були політиками, зокрема, як пише дисидент Іван Сокульський: «Я не політик (це не моє покликання) і не маю ніякої політичної програми... Хочу лише одного: реалізувати себе як особистість. Має ж людина якесь призначення у світі, окрім тої «єдиноправильної» соціальної програми, що її наперед, ще до народження, визначили для неї – людини – партія та вожді! Хто ж має право відняти в людини її найвище призначення, особисте покликання, її духовність – хай і в ім'я найвищих ідей? Хто, здавалось би, може не дозволити

мені бути собою, бути індивідуальністю?» [1, с.709]. Фактично, як зазначає американський дослідник дисидентського руху в Україні Я. Білоцеркович, саме конфлікт цінностей у таких сферах як:

- «1. Національне самовизначення України проти політичного підкорення її СРСР.
2. Мовний, культурний та етнічний плюралізм замість русифікації і національної асиміляції.
3. Свобода релігії замість репресій та переслідувань її і активного запровадження атеїзму.
4. Верховенство особи над державою і суспільством проти верховенства партії, держави і суспільства над особою.
5. Демократичні свободи слова, преси, зібрань, організацій, виборів, права на еміграцію проти авторитарних обмежень свободи слова, зібрань, організацій, виборів і права на еміграцію.
6. Влада закону проти підкорення закону інтересам партії і держави.
7. Збалансований економічний розвиток, децентралізація, свобода профспілок, право на страйк і повна зайнятість замість надто централізованої командної економіки, орієнтованої мілітаривно, контрольованих партією профспілок і відсутності права на страйк.